

Педагогічний часопис Волині

ISSN 2415-8143

№4 (7)
2017

УДК 37(051)
ББК 74я52
П-24

*Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія KB № 21605-11505P)*

Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 19 від 26.12.2017 р.)

Редакційна колегія «Педагогічного часопису Волині»

Лякішева А. В., доктор педагогічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) (*головний редактор*).

Кузава І. Б., доктор педагогічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії:

Влосінський Маріан, доктор габілітований у галузі педагогіки (Куявська школа департаменту освіти, Республіка Польща).

Гайдукевич С.Є., кандидат педагогічних наук, доцент (Білоруський державний педагогічний університет імені Максима Танка, Республіка Білорусь).

Гусак Л.Є., доктор педагогічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Лабендович Станіслав, доктор габілітований у галузі педагогіки (Люблінський католицький університет Івана Павла II, Республіка Польща).

Мазур Пйотр, доктор габілітований, професор, завідувач кафедри педагогіки Вищої професійної школи у м. Хелмі (Республіка Польща).

Максимук Л. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна, Республіка Білорусь).

Москальова Л. Ю., доктор педагогічних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

Потапчук Т.В., доктор педагогічних наук, професор (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»).

Пріма Р. М., доктор педагогічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Сергейко С. А., кандидат педагогічних наук, доцент (Гродненський обласний інститут розвитку освіти, Республіка Білорусь).

Смолюк І. О., доктор педагогічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Шевцов А.Г., член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор (Міністерство освіти і науки України).

Шеремет М. К., доктор педагогічних наук, професор (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Рецензенти:

Осадченко І. І., доктор педагогічних наук, професор (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини).

Супрун М. О., доктор педагогічних наук, професор (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Цьось А. В., доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

У журналі «Педагогічний часопис Волині» висвітлюються актуальні питання із галузі знань «освіта» (науки про освіту – дошкільна, початкова, середня та професійна (за спеціалізацією), спеціальна освіта, фізична культура і спорт). Видання індексується **Google Scholar**.

Журнал «Педагогічний часопис Волині» є фаховим виданням України з педагогічних наук (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 № 515), в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, і має тематичну спрямованість щодо спеціальності «Педагогіка».

Педагогічний часопис Волині : науковий журнал. – Луцьк : СХУ імені Лесі Українки, 2017. – №4 (7). – 120 с.

© Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2017
© Маліневська І.П (обкладинка), 2017
© Кузава І.Б. (упорядкування), 2017

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

Богущ Людмила
ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ 7

Задорожна Ганна
ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ,
ОСОБЛИВОСТІ 12

Малишева Леся
ФЕНОМЕНИ ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ 18

Мельникова Ольга
ПРЕВЕНТИВНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ – ПЕДАГОГІЧНА
ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ 24

Таможська Ірина
РОЛЬ ПОПЕЧИТЕЛІВ НАВЧАЛЬНИХ ОКРУГІВ У ВИРІШЕННІ КАДРОВИХ
ПИТАНЬ УНІВЕРСИТЕТАМИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ
СТОЛІТТЯ) 31

РОЗДІЛ II. ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОСВІТІ

Вахнова Альона, Смоляр Ірина
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 39

Вірста Світлана
КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 45

CONTENTS

SECTION I. THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF SOCIETY

- Bogush Lyudmila*
THEORETICAL SUBSTANTIATION OF THE REGULARITIES OF FORMATION THE
DEVELOPMENT PROFESSIONAL CAREER OF THE FUTURE SPECIALISTS OF
INTERNATIONAL INFORMATION 7
- Zadorozhna Anna*
THE LEGAL EDUCATION OF CHILD'S PERSONALITY: CONCEPT, ESSENCE,
PECULIARITIES 12
- Malysheva Lesya*
THE HEALTH AND HEALTH PHENOMENA OF YOUNG PEOPLE IN THE CONTEXT
OF MODERN SCIENTIFIC PERSPECTIVES 18
- Olha Melnykova*
PREVENTIVE EDUCATION OF PRESCHOOL AGE CHILDREN - EDUCATIONAL
ISSUES OF THE NOWADAYS 24
- Tamozska Iryna*
THE ROLE OF THE CURATORS OF EDUCATIONAL DISTRICTS IN SOLVING
STAFF ISSUES OF UNIVERSITIES OF UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE XIX – THE
BEGINNING OF THE XX CENTURY) 31

SECTION II. INNOVATIVE PROCESSES IN EDUCATION

- Vakhnova Alyona, Smoliar Irina*
FORMATION OF CULTURE OF HEALTH OF PUPILS OF THE SENIOR CLASSES AT
PHYSICAL TRAINING LESSONS 39
- Virsta Svitlana*
CRITICAL THINKING AS A WAY OF FORMING A LITERARY COMPETENCE IN
THE CLASSES OF FOREIGN LITERATURE 45
- Voytovych Oksana, Sergienko Volodymyr*
IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGICAL PROJECTS BY STUDENTS-
ENVIRONMENTALISTS FOR THE USING OF CLOUD COMPUTING 51
- Halatsyn Kateryna*
METHODICAL ASPECT OF THE CRITERIA AND LEVEL RESEARCH OF THE
COMMUNICATIVE CULTURE FORMATION OF STUDENTS 56
- Honcharuk Olga*
THE CONTENT POTENTIAL OF EDUCATIONAL DISCIPLINES OF VOCATIONAL
TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE ORGANIZATION OF
LEISURE TIME FOR SCHOOLCHILDREN 62

Ірина Таможська

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (Харків)

РОЛЬ ПОПЕЧИТЕЛІВ НАВЧАЛЬНИХ ОКРУГІВ У ВИРІШЕННІ КАДРОВИХ ПИТАНЬ УНІВЕРСИТЕТАМИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано організаційні засади, теорію та практику управлінської діяльності попечителів Одеського, Харківського та Київського навчальних округів другої половини XIX – початку XX століття. Установлено, що попечителі навчальних округів здійснювали зв'язок між університетами та Міністерством народної освіти для вирішення нагальних питань. Віднайдені матеріали дають змогу простежити як позитивні, так і негативні наслідки від розпоряджень попечителів навчальних округів. З'ясовано, що справи щодо розгляду кандидатур на вакантні посади в Університеті Св. Володимира, Новоросійському та Харківському університетах входила до компетенції попечителів або з їхніми рекомендаціями подавалися до розгляду Міністерства народної освіти. Відмічено, що попечителі контролювали науково-дослідницьку та педагогічну діяльність викладачів, а також здійснювали контроль за публікацією матеріалів протоколів і витягів із протоколів у періодичних виданнях, що висвітлювали актуальні для навчального закладу питання. Наголошено на тому, що розмір винагороди приват-доцентам узгоджувався керівництвом університетів із Міністерством народної освіти та попечителями навчальних округів. Підкреслено, що попечителі навчальних округів підтримували рішення членів учених рад щодо відмови надання кандидатам вакантних викладацьких посад на основі ідеолого-політичних чинників. Зроблено висновок про роль попечителів навчальних округів у структурі управління дореволюційними університетами України.

Ключові слова: попечителі Одеського, Харківського та Київського навчальних округів, управління, кадрові питання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап пошуків найбільш ефективних шляхів реформування системи вищої освіти в Україні потребує диференційованого аналізу вітчизняного та закордонного досвіду. Ключовою ланкою успішної освітньої моделі, як і раніше, залишається якісний професорсько-викладацький корпус, здатний до постійного вдосконалення професійної компетентності. Для подальшого розвитку університетської освіти потрібний прогресивний науково-педагогічний склад, що реагує на виклики часу та впроваджує нові технології, форми, методи, інтегрує вже існуючі для підвищення якості освітнього процесу та освітніх послуг. Для представників органів місцевого самоврядування, керівників вищих навчальних закладів, а також педагогів цінним є досвід попечителів Одеського, Харківського та Київського навчальних округів у вирішенні кадрових питань дореволюційними університетами України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності навчальних округів України XIX – початку XX століття висвітлено в наукових дослідженнях О. Герасименко, О. Кардан, В. Милько, О. Синівської, Т. Сушари та інших науковців. Проте практика управлінської діяльності попечителів Одеського, Харківського та Київського навчальних округів у вирішенні кадрових питань дореволюційними університетами України не здобула достатнього наукового осмислення.

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити практику управлінської діяльності попечителів Одеського, Харківського та Київського навчальних округів у вирішенні кадрових питань дореволюційними університетами України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міністерство народної освіти, попечителі Одеського, Харківського та Київського навчальних округів сприяли збільшенню чисельності приват-доцентів в університетах України. Вони блокували ті рішення факультетів і вчених рад, що могли загальмувати цей процес.

Розпорядження попечителів навчальних округів мали як позитивні, так і негативні наслідки для університетів у вирішенні кадрових питань. 30 грудня 1872 р. попечителі навчальних округів продублювали рішення Міністерства народної освіти щодо заборони друкувати в протоколах учених рад матеріали, що стосувалися перегляду університетського Статуту 1863 р. Попечителі збирали відомості щодо віросповідання кандидатів на посаду приват-доцентів, блокували вибори осіб польської та єврейської національностей. Але відомі такі випадки, коли вони об'єктивно оцінювали науково-педагогічний доробок, а також професійні якості претендентів, відмінюючи помилкові, на їхню думку, рішення вчених рад. Наприклад, попечитель Київського навчального округу, князь О. П. Ширинський-Шихматов відстоював право приват-доцента М. П. Драгоманова викладати в Університеті Св. Володимира, адже його збиралися звільнити з навчального закладу за українофільські погляди. І. Д. Делянов наполягав на цьому через те, що М. П. Драгоманов опублікував у газеті «Санкт-Петербурзькі відомості» (№ 93) статтю, присвячену «малоросійській мові». 7 листопада 1866 р. попечитель зауважив, що одна стаття – це ще недостатній факт для звільнення М. П. Драгоманова [9, а. 5 – 6].

25 січня 1879 р. попечитель Київського навчального округу П. О. Антонович наказав друкувати протоколи засідань ученої ради у витягах. У «Записках Императорского Новороссийского университета», «Университетских известиях» Університету Св. Володимира та «Записках Императорского Харьковского университета» публікувалися матеріали протоколів, що висвітлювали важливі для навчального закладу питання (зменшення кількості вакантних кафедр; боротьба науково-педагогічних поглядів та інше), а також біографічні дані кандидатів на приват-доцентські посади, відгуки на їхні наукові праці, пробні лекції та магістерські дисертації, перелік обов'язкових чи необов'язкових навчальних курсів, які вони читали. У протоколах засідань добре проглядається позиція членів ради щодо порядку винагороди приват-доцентів залежно від «корисності» їхніх лекцій.

Нехватка науково-педагогічних кадрів в університетах призвела до того, що попечителям навчальних округів нерідко доводилося зараховувати викладачами тих осіб, від яких відмовлялися факультети. Так в 1859 р. М. І. Пирогов наказав юридичному факультету Університету Св. Володимира зарахувати ад'юнктами двох кандидатів, тому що факультет зволікав із рішенням [18, р. 32]. М. І. Пирогов відкидав усталену практику виборів ад'юнктів на професорські посади. Перевагу надавав інституту доцентства з обов'язковими публічними конкурсами. Висунув пропозицію стосовно звільнення з університету тих професорів і доцентів, які протягом 13-15 років не опублікували наукової праці з поглибленим вивченням однієї або декількох пов'язаних між собою тем.

Робота над підготовкою нового статуту почалася з 1858 р. На початку 1862 р. комісія в складі чотирьох осіб на чолі з Є. Ф. фон Брадке подала на розгляд міністру народної освіти О. В. Головніну проект статуту. Зміст документа викликав багато зауважень, доповнень, уточнень з боку попечителів навчальних округів і професорів університетів. О. В. Головнин писав: «... не можу без остраху проглядати списки наявних професорів», бо їх було небагато [2, а. 52–53].

18 червня 1863 р. затверджено новий університетський Статут, але формально він вступив у дію з вересня цього року. Згідно з правилами статуту приват-доцентом міг стати навіть кандидат. Він зобов'язувався захистити дисертацію *pro venia legendi* й прочитати дві публічні пробні лекції. Пробні лекції претендент не проводив у тому разі, якщо був добре відомий факультету. Приват-доцент був зобов'язаний підписати з факультетським зібранням документ, що регламентував його обов'язки. Затверджував його на посаді попечитель навчального округу. Звільнення приват-доцентів за формою відрізнялося від такої процедури для тих викладачів, які знаходилися на дійсній службі. Останніх звільняла за їхнім проханням учена рада, про це її інформував ректор. Приват-доцентам достатньо було подати ректору для звільнення відповідну заяву. Дискримінаційним виглядало положення щодо зарахування стажу роботи в університеті при переході приват-доцента в іншу сферу діяльності. Ця вислуга включалася при виході на пенсію тільки у випадку «одобрительного засвідечування Університета и Попечителя» [6, с. 20–23].

23 серпня 1884 р. було затверджено новий університетський Статут, за правилами якого приват-доцентами могли бути магістранти, особи з вченими ступенями, професори вищих навчальних закладів або відомі вчені. Останні три категорії не проводили пробних лекцій. Одержати не магістрам звання приват-доцента можна було не раніше, як через 3 роки після закінчення університету. Претендувати на професорську кафедру приват-доцент міг теж через 3 роки, але за проханням факультету чи попечителя навчального округу Міністерство народної освіти могло зменшити цей термін [7, с. 28–32].

8 грудня 1885 р. вийшли «Правила о приват-доцентах», у яких було уточнено процедуру затвердження викладачів на посаду приват-доцентів, права та обов'язки, порядок допуску до читання лекцій, критерії оцінювання якості викладання, рівень оплати, а також визначено їхній статус в університетському середовищі. Наголошувалося на тому, що професори не повинні забороняти приват-доцентам користуватися лабораторіями та кабінетами, а також навчальними посібниками. Якщо вимоги не дотримувалися, то факультет надавав керівництву університету пояснювальну записку, і проблема вирішувалася в Міністерстві народної освіти. Лише попечителі навчальних округів мали право дозволити приват-доцентам викладати природничі та медичні дисципліни, адже під час цих занять проводилися досліди та експерименти [16, с. 143, 185–191].

У червні 1915 р. (у Петрограді) під егідою Міністерства народної освіти відбулася нарада, у роботі якої взяли участь попечителі навчальних округів, ректори університетів (9 осіб) та професори. Розглядалися важливі питання, що викликали дискусію. Так, 18 членів наради були за те, щоб приват-доценти обов'язково мали докторський ступінь, але 8 осіб не підтримали такої пропозиції. Більшість погодилася з тим, що одержати професорську кафедру можна було лише після двох років роботи на посаді доцента або приват-доцента. Двоє професорів наполягали на тому, щоб після зарахування приват-доцента факультетом не вимагалось на його затвердженні попечителем навчального округу.

Незважаючи на дефіцит викладацьких кадрів, у кінці 1880 р. керівництво Університету Св. Володимира запропонувало попечителю Київського навчального округу С. П. Голубцову підвищити вимоги до процедури зарахування приват-доцентів. Керівництво наполягало на умові подання програми дисципліни для розгляду, що планувалася читатися студентам, із урахуванням невеликої кількості академічних годин. Крім того, приват-доценти зобов'язані були вести лекції протягом такого ж терміну, що й доценти [15, с. 312–313].

У листі від 2 листопада 1887 р. до ректора Університету Св. Володимира попечитель Київського навчального округу зауважив, що недопустима присутність сторонніх осіб на вступних чи пробних лекціях приват-доцентів або професорів. Неприйнятною є схвальна або несхвальна оцінка студентами змісту лекції. Акцентував увагу на тому, що згідно з університетським Статутом 1884 р. призначення кандидата на посаду приват-доцента залежить не тільки від ученої ради, але й від попечителя навчального округу та Міністерства народної освіти. Повідомив, що право бути присутніми на лекціях магістрів мають лише викладачі даного факультету [11, а. 1–2].

Комісія Харківського університету, до складу якої входили попечитель Харківського навчального округу М. М. Алексєєнко та ректор Харківського університету М. Й. Куплеваський, надала пропозиції щодо покращання діяльності університетів (обсяг матеріалів склав 381 сторінку). За короткий термін (з 8 травня по 2 червня 1901 р.) комісією було проведено 13 засідань. Більшість із них виступала за відміну гонорару, але тільки для тих приват-доцентів, які вели обов'язкові навчальні курси. Комісія вважала приват-доцентство «вільною професією», а не перехідним етапом до «обов'язкового» зайняття професорської кафедри. Відзначено необхідність відновлення посади штатного доцента для тих осіб, які мали докторський ступінь. Формально Статут 1884 р. надав можливості приват-доцентам читати лекції з будь-якого предмета кафедр. Вони проводили заняття на вакантних кафедрах за дорученнями Міністерства народної освіти або факультетів. Такий стан приват-доцентів, як говорилося на засіданнях комісії, фактично дублював права доцентів, лише різниця була в тому, що вони отримували меншу оплату. При цьому університет не брав на

себе ніяких зобов'язань перед приват-доцентами, не турбувався за їхню долю. Новоросійський університет пропонував не проводити для кандидатів у приват-доценти публічного захисту дисертації *pro venia legendi* [17, с. 21, 42–43].

У проекті університетського Статуту (лютий 1880 р.) було передбачено скасування посади доцента, тому що цей статус майже автоматично забезпечував зайняття професорської кафедри. Після тривалих дебатів Статут було затверджено 23 серпня 1884 р. Приват-доцентами могли бути магістранти, особи зі вченими ступенями, професори вузів або відомі вчені. Професорську посаду приват-доцент міг обійняти за проханням факультету або попечителя навчального округу лише через 3 роки, але цей термін міг бути скорочений.

Обійняти посаду викладача зоології в Університеті Св. Володимира виявили бажання О. Паульсон (випускник Санкт-Петербурзького університету), М. Степанов (випускник Харківського університету) та М. Мельников (випускник Казанського університету). Попечитель Київського навчального округу М. І. Пирогов рекомендував взяти до університету О. М. Паульсона. Останній з науково-педагогічною метою був відряджений на 1,5 роки Академію наук Росії до Європи, де відвідував навчальні заклади та освітні установи Європи [4, с. 4]. 22 вересня 1864 р. О. М. Паульсон став приват-доцентом (за наймом), а з 6 листопада 1868 р. – учителем природничих наук у 1-й гімназії Києва. Протягом 1865-1886 рр. він очолював кафедру зоології в Університеті Св. Володимира.

18 грудня 1885 р. С. П. Томашевському було відмовлено в наданні посади приват-доцента в Університеті Св. Володимира через конфлікт із професором М. І. Стуковенковим. В 1887 р. попечитель Київського навчального округу С. П. Голубців наполіг на тому, щоб С. П. Томашевського було призначено на посаду приват-доцента. Утім ректор М. К. Ренненкампф був проти такого рішення. При цьому він посилався на циркуляр Міністерства народної освіти від 30 жовтня 1883 р., у якому зазначалося, що в університеті не мали права працювати особи, на яких існував політичний компромат. Міністерство повідомило, що С. П. Томашевський мав сумнівну репутацію (був знайомий із державними злочинцями, мав негативні якості). Утім 11 березня 1887 р. міністр народної освіти І. Д. Делянов наказав зарахувати С. П. Томашевського на посаду приват-доцента, але читати в госпіталі паралельний курс «Нашкірних і сифілістичних хвороб» він не мав права. Проводити навчальні заняття почав лише 2 березня 1897 р. (після смерті професора М. І. Стуковенкова). Деякий час С. П. Томашевський (як приват-доцент) не отримував оплати. Його лекції з дерматології та сифілідології користувалися в студентів популярністю. 20 грудня 1897 р. на засіданні вченої ради за кандидатуру С. П. Томашевського проголосувало 39 осіб, 31 – «проти». С. П. Томашевський ініціював створення Київського сифілідологічного і дерматологічного товариства [3, с. 114–115].

На початку листопада 1886 р. приват-доцент кафедри оперативної хірургії І. В. Радзимовський звернувся до попечителя Київського навчального округу з проханням дозволити приймати в студентів заліки з хірургічної патології й терапії. Планувалося, що він читатиме студентам в V–VI семестрах курс «Хірургічна патологія» (2 год. щотижня), а також проводитиме експерименти на тваринах, демонструватиме препарати (1 год. щотижня). Крім того, у вихідні дні проводитиме хірургічні операції в Києво-Кирилівській лікарні, навчатиме студентів обробляти та лікувати рани. 31 жовтня 1886 р. І. В. Радзимовський звернувся до медичного факультету з проханням затвердити його навчальний курс «Хірургічна патологія із десмургією та вченням щодо вивихів і переломів» як паралельний, а замість курсу «Оперативна хірургія» дозволити читати приватний навчальний курс «Клінічне вчення про хвороби кісток та суглобів».

5 грудня 1886 р. декан медичного факультету В. А. Субботін повідомив ректору Університету Св. Володимира, що не схвалює наміру І. В. Радзимовського. 13 квітня 1887 р. медичний факультет вирішив: його курс не вважати паралельним, але надати право приймати в студентів (в V семестрі) заліки із теоретичної хірургії. Це рішення не підтримали професори Ф. Борнгаупт і С. Чир'єв, колишній декан В. Субботін. 16 травня 1887 р. попечитель Київського навчального округу заборонив надавати таке право в поточному півріччі [14, а. 2–7, 9–13, 16 зв.].

10 жовтня 1888 р. приват-доцент І. В. Радзимовський у доповідній записці до попечителя Київського навчального округу В. В. Вельямінова-Зернова прохав зарахувати його в штатні викладачі будь-якого університету. При цьому він пояснив, що через небажання професора Ф. К. Борнгаупта вести лекції по кафедрі хірургічної патології із десмургією та з ученням про вивихи й переломи, він та приват-доцент М. О. Рогович читали їх без оплати, отримуючи лише гонорар.

15 квітня 1889 р. попечитель Київського навчального округу В. В. Вельямінов-Зернов повідомив керівництво Міністерства народної освіти, що М. О. Роговича можна направити в будь-який університет, крім Університету Св. Володимира, так як у цьому навчальному закладі немає вакансії професора. Тому він став екстраординарним професором Томського університету на кафедрі хірургічної патології й терапії [13, а. 1–4, 5–7, 18–30 зв, 61 зв.].

На початок 1873 р. в університетах Російської імперії була вакантною 171 кафедра, не вистачало 32 ординарних та 58 екстраординарних професорів, 81 доцента. У листі від 20 травня 1874 р. попечитель Одеського навчального округу П. О. Антонович вимагав від ректора Ф. І. Леонтовича якомога швидше заміщувати вакансії. У кінці літа 1874 р. на факультетах було забагато вакантних кафедр, а саме: на юридичному факультеті – римського права, міжнародного права та енциклопедії права, на історико-філологічному факультеті – історії загальної літератури та порівняльного мовознавства. За штатом університет повинен мати 19 викладачів (8 ординарних та 4 екстраординарних професорів, 7 доцентів), а в реальності їх нараховувалося 11 осіб (5 ординарних та 1 екстраординарний професор, 5 доцентів, із них 1 доцент за наймом). Професори не бажали їхати до Одеси, а молоді викладачі мали бажання працювати в Московському та Санкт-Петербурзькому університетах. Протягом 1865–1873 рр. лише історико-філологічний факультет покинули 7 професорів, перейшовши до інших навчальних закладів чи на більш оплачувані державні посади. Фізико-математичний факультет вів переговори з потенційними викладачами ботаніки, фізичної географії, технічної хімії, але надій на їхній приїзд майже не було [12, а. 1–9 зв.].

На початку 1885 р. Новоросійський університет нараховував 17 приват-доцентів. Розмір їхньої винагороди узгоджувався з керівництвом Міністерства народної освіти та попечителем навчального округу. 3 січня 1885 р. попечитель Одеського навчального округу П. О. Лавровський повідомляв, що оплата приват-доцентів залежить від педагогічного навантаження та суми їхнього гонорару (від 300 до 2000 руб.).

Отримання приват-доцентами статусу екстраординарного професора мало певні труднощі. Деякі з них, не дочекавшись рішень факультету та вченої ради, зверталися до міністра народної освіти з проханням про підвищення. В 1891 р. з такою заявою звернувся приват-доцент російської словесності В. О. Яковлев. У відповідь міністру попечитель Одеського навчального округу Х. П. Сольський доповів, що В. О. Яковлев недостатньо підготовлений до науково-педагогічної діяльності. Далі додав: «Легкое отношение к предмету сделалось тяжелым уделом Г. Яковлева, чего бы он ни касался, хотя и касаться он позволял себе не часто. Естественное следствие – давняя отсталость от науки». Професор О. О. Кочубинський був проти призначення В. О. Яковлева на посаду екстраординарного професора.

24 червня 1890 р. декан юридичного факультету Новоросійського університету О. М. Богдановський прохав попечителя навчального округу Х. М. Сольського терміново надати Л. В. Федоровичу посаду ординарного професора на кафедрі політичної економії і статистики. Декан факультету ознайомив попечителя з науково-педагогічним доробком кандидата, указав на його професійні якості, а також повідомив про його матеріальну незабезпеченість. Попечитель погодився з проханням декана [5, а. 33–34].

Улітку 1897 р. попечитель Одеського навчального округу Х. П. Сольський прийняв рішення про рівномірне розподілення гонорару серед приват-доцентів і професорів. Комісія в складі шести професорів рекомендувала встановити максимальний розмір гонорару й акумулювати його в Державному казначействі або направляти до позаштатних сум, залишити його лише для приват-доцентів.

Остаточне рішення стосовно затвердження приват-доцентів залежало від попечителя навчального округу, але саме на цій інстанції воно могло не відбутися. Прикладом може слугувати справа зберігача зоотомічного кабінету М. Г. Лігнау. Він прохав надати йому посаду приват-доцента, що давало право читати курс «Ембріологія хребетних тварин».

З доповіді ректора Новоросійського університету С. В. Левашова попечитель Одеського навчального округу О. І. Щербаков дізнався, що М. Г. Лігнау протягом 1905-1906 рр. був членом нелегальної так званої Другої групи Одеського відділу «Всеросійського Академічного Союзу». С. В. Левашов йому повідомив, що М. Г. Лігнау не вміє самостійно вирішувати серйозні наукові завдання. Ця інформація вплинула на рішення О. І. Щербаков. М. Г. Лігнау не затвердили на посаді приват-доцента.

21 березня 1913 р. фізико-математичний факультет Новоросійського університету прохав надати посаду приват-доцента старшому лаборанту Центральної лабораторії Міністерства фінансів О. Комаровському, акцентуючи увагу на тому, що він мав учений ступінь магістра хімії. Але попечитель Одеського навчального округу О. І. Щербаков відмовив, тому що О. Комаровський був євреєм. Він посилався на секретний циркуляр Міністерства народної освіти від 16 листопада 1898 р., у якому зазначалося, що «необхідно усіляко зміцнювати російський елемент у викладацькому корпусі». Це рішення підтримало Міністерство народної освіти. Редакційна колегія газети «Одеські новини» миттєво зреагувала на цей дискримінаційний акт, опублікувавши 6 грудня 1913 р. статтю «У царстві циркулярів». Автор писав, що в Новоросійському університеті працювало більше 20 викладачів неросійської національності (6 німців, 3 грека, 2 грузини, 2 татарина, латиш, болгарин, караїм, вірменин, поляк та інші), але від такого «розмаїття етносів науково-педагогічний процес не страждав» [10, а. 26 – 29, 34].

8 червня 1915 р. ректор Новоросійського університету Д. П. Кишенський доповідав попечителю Одеського навчального округу В. М. Смольянінову, що вакантні кафедри історії Західноєвропейської літератури, історії церкви, візантійської філології, нової історії, торговельного права й торговельного судочинства, кримінального права та кримінального судочинства достатньою мірою забезпечені науково-педагогічними кадрами. Крім того, деякі приват-доценти закінчили роботу над магістерськими та докторськими дисертаціями, що надасть їм право претендувати на зайняття вакантних кафедр [1, а. 8–8 зв.].

Зволікання з наданням приват-доцентам посади екстраординарного професора змушувало їх апелювати до міністра народної освіти. Той, як правило, ураховував точку зору попечителя навчального округу та ректора університету.

У Харківському університеті, як і в інших навчальних закладах, при балотуванні кандидатів на викладацькі посади на засіданні вченої ради мало місце відмови на основі ідеолого-політичних чинників. Так було з І. О. Бодуеном де Куртене (з 13 грудня 1870 р. – приват-доцент Санкт-Петербурзького університету), хоча факультет після тривалих дискусій проголосував за надання йому посади доцента по кафедрі порівняльного мовознавства, але на засіданні вченої ради це рішення не пройшло. 4 листопада 1871 р. за його кандидатуру проголосувало 22 професори, 10 були «проти». За рекомендацією попечителя Харківського навчального округу О. А. Воскресенського 12 липня 1871 р. кандидатуру І. О. Бодуена де Куртене не затвердили. Владі не подобалися його ліберальні погляди та французьке походження. Чиновники від освіти не вважали вагомим його науково-педагогічний доробок [8, а. 2].

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, попечителі Одеського, Харківського та Київського навчальних округів відігравали важливу роль в управлінській діяльності дореволюційними університетами України. Протягом другої половини XIX – початку XX століття було суттєво розширено функції попечителів навчальних округів у структурі управління університетами відповідно до прийнятих університетських Статутів 1863 р. та 1884 р.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні досвіду попечителів навчальних округів щодо організації методичної діяльності в Університеті Св. Володимира, Новоросійському та Харківському університетах у другій половині XIX – початку XX століття.

Джерела та література

1. Журналы заседаний Совета // ДАОО, ф. 45, оп. 11, спр. 3. – 8 арк.
2. Заметки А. В. Головнина // Відділ рукописів РНБ (СПб.). Архів О. В. Головнина, ф. 208, спр. 103. – 228 арк.
3. Коляденко Е. В. Страницы истории. Сергей Петрович Томашевский / Е. В. Коляденко // Український журнал дерматології, венерології, косметології (К.). – 2011. – № 2. – С. 114–117.
4. Краткий отчет по университету Св. Владимира за 1863 – 64 год // Университетские известия (К.). – 1864. – № 9. – С. 1–16.
5. Об утверждении и оставлении профессуры в Новороссийском университете // РДІА в СПб., ф. 733, оп. 150, спр. 669. – 94 арк.
6. Общий Устав Императорских российских университетов // Университетские известия (К.). – 1863. – № 7. – С. 3–37.
7. Общий Устав Императорских Российских университетов 1884 года. – Харьков : В Универс. Тип., 1904. – 54 с.
8. О недопущении лиц еврейского исповедания в число приват-доцентов Университета Св. Владимира // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 52, спр. 37. – 14 арк.
9. О приват-доценте Драгоманове. – ЦДІАК України, ф. 707, оп. 261, спр. 35. – 15 арк.
10. О профессорах и приват-доцентах Новороссийского университета // РДІА в СПб., ф. 733, оп. 201, спр. 333. – 38 арк.
11. По вопросу о праве посещения гг. профессорами и студентами Университета Святого Владимира первых и пробных лекций вновь назначаемых профессоров и лиц, ищущих звания приват-доцентов // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6786. – 10 арк.
12. По предложению М. Н. П. о принятии мер к замещению вакантных кафедр // ДАОО, ф. 45, оп. 11, спр. 8. – 10 арк.
13. По ходатайству приват-доцентов Университета Св. Владимира Роговича и Радзимовского о предоставлении штатной должности преподавателей по кафедре хирургической патологии // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 54, спр. 115. – 61 арк.
14. Приват-доценты по Уставу Университетскому 23 августа 1884 г. и о поручении им преподавания по вакантным кафедрам // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 87, спр. 6700. – 55 арк.
15. Протокол заседания Совета Императорского Университета Св. Владимира 28 ноября 1880 года // Университетские известия. – 1881. – № 1. – С. 303–314.
16. Сборник постановлений и распоряжений начальства по Университету Святого Владимира и прочим русским университетам с 1878 по 1891 год включительно (составил архивариус университета Св. Владимира В. И. Клопотовский). – К. : В универс. тип., 1891. – 275, 19 с.
17. Сводная записка о материалах, поступивших в Министерство народного просвещения по вопросам о желательных изменениях в устройстве Императорских Российских университетов. – СПб. : Сенат. тип., 1902. – 206 с.
18. Mathes W. L. N. I. Pirogov and the Reform of University Government, 1856 – 1866 / W. L. Mathes // Slavic review (Cambridge). – 1972. – Vol. 31. – № 1. – P. 29–51.

References

1. Zhurnaly' zasedaniy Soveta // DAOO, f. 45, op. 11, spr. 3. – 8 ark.
2. Zаметki A. V. Golovnina // Viddil rukopysiv RNB (SPb.). Arkhiv O. V. Golovnina, f. 208, spr. 103. – 228 ark.
3. Kolyadenko E. V. Stranicy' istorii. Sergej Petrovich Tomashevskij / E. V. Kolyadenko // Ukrainskyi zhurnal dermatolohii, venerolohii, kosmetolohii (K.). – 2011. – № 2. – S. 114–117.
4. Kratkij otchyot po universitetu Sv. Vladimira za 1863 – 64 god // Universitetskie izvestiya (K.). – 1864. – № 9. – S. 1–16.
5. Ob utverzhdenii i ostavlennii professury' v Novorossijskom universitete // RDIA v SPb., f. 733, op. 150, spr. 669. – 94 ark.
6. Obsshij Ustav Imperatorskix rossijskix universitetov // Universitetskie izvestiya (K.). – 1863. – № 7. – S. 3–37.
7. Obsshij Ustav Imperatorskix Rossijskix universitetov 1884 goda. – Har'kov : V Univers. Tip., 1904. – 54 s.
8. O nedopushhenii licz evrejskogo ispovedaniya v chislo privat-docentov Universiteta Sv. Vladimira // CDIAK Ukrainy, f. 707, op. 52, spr. 37. – 14 ark.
9. O privat-docente Dragomanove. – CDIAK Ukrainy, f. 707, op. 261, spr. 35. – 15 ark.
10. O professorax i privat-docentax Novorossijskogo universiteta // RDIA v SPb., f. 733, op. 201, spr. 333. – 38 ark.
11. Po voprosu o prave poseshheniya gg. professorami i studentami Universiteta Svyatogo Vladimira pervy'x i probny'x lekcyj vnov' naznachamy'x professorov i licz, ishushhix zvaniya privat-docentov // CDIAK Ukrainy, f. 707, op. 87, spr. 6786. – 10 ark.
12. Po predlozheniyu M. N. P. o prinyatii mer k zameshheniyu vakantny'x kafedr // DAOO, f. 45, op. 11, spr. 8. – 10 ark.
13. Po xodatajstvu privat-docentov Universiteta Sv. Vladimira Rogovicha i Radzimovskogo o predostavlenii shtatnoj dolzhnosti prepodavatelej po kafedre xirurgicheskoy patologii // CDIAK Ukrainy, f. 707, op. 54, spr. 115. – 61 ark.
14. Privat-docenty' po Ustavu Universitetskому 23 avgusta 1884 g. i o poruchenii im prepodavaniya po vakantny'm kafedram // CDIAK Ukrainy, f. 707, op. 87, spr. 6700. – 55 ark.
15. Protokol zasedaniya Soveta Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira 28 noyabrya 1880 goda // Universitetskie izvestiya. – 1881. – № 1. – S. 303–314.
16. Sbornik postanovlenij i rasporyazhenij nachal'stva po Universitetu Svyatogo Vladimira i prochim russkim universitetam s 1878 po 1891 god vklyuchitel'no (sostavil arxivarius universiteta Sv. Vladimira V. I. Klopotovskij). – K. : V univers. tip., 1891. – 275, 19 s.

17. Svodnaya zapiska o materialax, postupivshix v Ministerstvo narodnogo prosveshheniya po voprosam o zhelatel'ny'x izmeneniyax v ustrojstve Imperatorskix Rossijskix universitetov. – Spb. : Senat. tip., 1902. – 206 s.
18. Mathes W. L. N. I. Pirogov and the Reform of University Government, 1856 – 1866 / W. L. Mathes // Slavic review (Cambridge). – 1972. – Vol. 31. – № 1. – P. 29–51.

Ірина Таможська. РОЛЬ ПОПЕЧИТЕЛЕЙ УЧЕБНЫХ ОКРУГОВ В РЕШЕНИИ КАДРОВЫХ ВОПРОСОВ УНИВЕРСИТЕТАМИ УКРАИНЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX СТОЛЕТИЯ). В статье проанализированы организационные основы, теорию и практику управленческой деятельности попечителей Одесского, Харьковского и Киевского учебных округов второй половины XIX – начала XX века. Установлено, что попечители учебных округов осуществляли связь между университетами и Министерством народного образования для решения насущных вопросов. Найденные материалы позволяют проследить как положительные, так и отрицательные последствия распоряжений попечителей учебных округов. Выяснено, что дела по рассмотрению кандидатур на вакантные должности в Университете Св. Владимира, Новороссийском и Харьковском университетах были в компетенции попечителей или с их рекомендациями подавались к рассмотрению Министерства народного просвещения. Отмечено, что попечители контролировали научно-исследовательскую и педагогическую деятельность университетских преподавателей (предоставление приват-доцентам разрешения на проведение зачетов и на преподавание медицинских и естественных дисциплины, которые требовали исследовательской работы; запрещение посторонним лицам присутствовать на вступительных и пробных лекциях приват-доцентов или профессоров; предоставление возможности посещения лекций магистров только преподавателям данного факультета), а также контролировали публикацию материалов протоколов и выписок из протоколов заседаний ученых советов в «Записках Императорского Новороссийского университета», «Университетских известиях» и «Записках Императорского Харьковского университета», которые освещали актуальные для учебного заведения вопросы. Отмечено, что попечители учебных округов участвовали в совещаниях, проходивших под эгидой Министерства народного образования, а также входили в состав комиссии, которая рассматривала вопросы, связанные с улучшением деятельности университетов. Отмечено, что размер вознаграждения приват-доцентов согласовывался руководством университетов с Министерством народного образования и попечителями учебных округов. Подчеркнуто, что попечители учебных округов поддерживали решения членов ученых советов об отказе предоставления кандидатам вакантных преподавательских должностей на основе идеологических и политических факторов. Сделан вывод о роли попечителей учебных округов в структуре управления дореволюционными университетами Украины.

Ключевые слова: попечители Одесского, Харьковского и Киевского учебных округов, управление, кадровые вопросы.

Tamozska Iryna. THE ROLE OF THE CURATORS OF EDUCATIONAL DISTRICTS IN SOLVING STAFF ISSUES OF UNIVERSITIES OF UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY). The organizational principles, theory and practice of the management activity of curators of Odesa, Kharkiv and Kyiv educational districts in the second half of the XIX – the beginning of the XX century are analyzed in the article. It is defined that the curators of educational districts carried out the connection between universities and the Minister of National Education to solve urgent issues. The found materials enable the possibility to trace both positive and negative consequences of the orders of the curators of educational districts. It is explored that cases for consideration of candidates for vacant posts in St. Volodymyr University, Novorosiysk and Kharkiv Universities were included into curators' competence or were presented for consideration to the Ministry of National Education with their recommendations.

It is observed that the curators controlled the scientific-research and pedagogical activity of university lecturers (giving to privat-associate professors the permission to conduct credits and teach medical and science disciplines that demanded research work; prohibiting strangers to be present at the introductory and demonstrative lectures of privat-associate professors or professors; providing opportunities for lecturers of the faculty only to attend master's lectures), they also controlled the publication of materials of the records and the extracts from the records of the Science Councils meetings in «Notes of the Imperial Novorosiya University», «University News» and «Notes of the Imperial Kharkiv University», which revealed problems that were actual for the educational establishment.

It is noted that the curators of educational districts took part in the meeting, which was held under the auspices of the Ministry of National Education, and also were members of the Commission that examined issues related to the improvement of the universities activities. The attention is drawn to the fact that the size of the privat-associate professors' fees was agreed with the administrations of universities, with the Ministry of National Education and with the curators of educational districts.

It is emphasized that the curators of educational districts supported the decisions of the Science Councils members to deny giving vacant teaching posts to the candidates based on the ideological and political factors. Conclusion is made about the role of the curators of educational districts in the management structure of the pre-revolutionary universities of Ukraine.

Key words: curators of Odesa, Kharkiv and Kyiv educational districts, management, staff issues.

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2017 р.